

Ключевые слова: американо-вьетнамская война, взаимоотношения Советского Союза и Вьетнама, помощь СССР.

Panasenko V.Y. The help of Soviet Union to Vietnam during American-Vietnamese War 1965–1973.

The article is devoted to the theme of Soviet-Vietnamese cooperation in the years of USA-Vietnamese conflict. The author describes the main areas of assistance of the Vietnamese side of the USSR: military, economic, diplomatic. The emphasis is made on the special significance and role of comprehensive assistance of the Soviet Union in receiving by DRV the victory in the war.

Key words: the American-Vietnamese war, mutual relations of Soviet Union and Vietnam, the help of USSR.

УДК 94(470+571) «1875/1878»

Подлесна А.В.

РОСІЙСЬКА ДОПОМОГА БАЛКАНСЬКИМ НАРОДАМ У ПЕРІОД СХІДНОЇ КРИЗИ 1875–1878 РР.

Нещодавно на карті Європи з'явилася нова незалежна держава, яка претендує на міжнародне визнання. 17 лютого 2008 р. було ухвалено декларацію про незалежність Косово. Вже вкотре Балканський півострів привертає увагу всього світу, і наслідки цих подій можуть викликати чергову кризу широкого масштабу. Так, починаючи ще з 70-х років XIX ст., Східне питання є надзвичайно важливим у міжнародній політиці, особливо для європейських держав.

На сьогодні події, що відбуваються на Балканському півострові, привертають увагу дослідників не менше, ніж у XIX чи XX ст. Незважаючи на те, що взаємовідносини Росії та балканських народів відображені у деяких монографіях, статтях, документальних публікаціях, однак багато питань ще залишаються недослідженими, велика кількість документів, які могли б більш широко висвітлити цю проблему, ще не опубліковані.

Характеризуючи радянську історіографію цієї проблеми, необхідно відзначити працю Л. І. Нарочницької «Росія та національно-визвольні рухи на Балканах 1875–1878 рр.», де яскраво висвітлено як політичні, так і економічні відносини Росії з балканськими народами [8].

Особливе місце посідає праця «Міжнародні відносини на Балканах 1856–1878 рр.», в якій розкрито політику європейських країн та Росії на Балканах та взаємовідносини між Європою, Росією та балканськими народами [3]. Також на увагу заслуговує колективна праця радянських істориків «Формування національних незалежних держав на Балканах» [13].

Крім того, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стали доступними колективна монографія А. П. Барбасова та В. А. Золотарьова «Про минуле в ім'я майбутнього», збірник листів М. П. Ігнат'єва під редакцією С. А. Смоляннікова та збірник документів, що висвітлював питання взаємовідносин Росії з Боснією та Герцеговиною під час повстання 1875–1878 рр.

Що стосується української історіографії, то, на жаль, питання взаємовідносин Росії і Балканського півострову у другій половині ХІХ ст. в Україні на сьогодні є маловисвітленим. Велику увагу у своїх дослідженнях Східному питанню приділяє сучасний український дослідник А. В. Гончаренко, який з'ясовує вплив європейських держав на хід подій на Балканах у 70-х роках ХІХ ст. [4].

Отже, мета статті – висвітлити роль та форми російської допомоги балканським народам у період Східної кризи 70-х років ХІХ ст.

У другій половині ХІХ ст. відбувається процес внутрішнього розпаду Османської імперії, що стало зручним моментом для досягнення своїх цілей балканськими народами. Ці події проявилися у деяких антиосманських повстаннях і призвели до чергової Східної кризи 1875–1878 рр.

Ставлення до виступів дістали як критику так і підтримку. Західноєвропейські держави підтримували жорстоку політику Османської імперії на Балканах, боячись загального повстання проти Туреччини. Необхідно відзначити, що керівництво Великобританії на чолі з прем'єр-міністром Б. Дізраїлі відкрито підтримало Порту, щоб у майбутньому підпорядкувати її британському впливу.

Не допустити перемоги повстанців прагнула і Австро-Угорщина. Балкани були важливим ринком збуту для її промисловості. Створення великої південнослов'янської держави на Балканах у країні розглядалось як велика загроза [8, 12–13]. Так, для свого майбутнього Габсбурги мали принести в жертву майбутнє християнського населення Балкан [3, 62].

У світлі цих подій народи Балканського півострову звернули увагу на Російську імперію, маючи надію, що вона підтримає їх у важкий час. «Взоры всего славянского мира жадно следят за тем, что сделает Россия, как выкажет себя русское общество» [8, 13]. У роки Східної кризи російське керівництво та дипломатія стали першим захисником народів, що прагнули національного визволення. Наприклад, після початку повстання у Болгарії у пресі звучали заклики від Санкт-Петербургського відділу Слов'янського благодійного комітету, що Росія не повинна

забувати слов'янських братів, підкреслювали, що страждання християн у Туреччині дедалі більше посилюються [2, 250].

Серед слов'ян слово «Росія» трактувалось як свобода і просвітництво, балканські народи вірили, що Росія може допомогти «дати війну варварству, рабству та брехні» [9, 145]. Варто зазначити, що протягом століть особливе місце в політиці царського керівництва посідали Балкани. У пресі з'явилися цікаві звернення балканських народів до Росії: «Обожаемая сестра Волга! Прежде описания моей горькой участи хочу тебя поблагодарить от имени моих сыновей, которых ты не оставляешь своей помощью и поддержкой. В настоящее время для нас это единственная помощь...». Уже в наступних номерах видання «Петербургська газета» була надрукована відповідь «Волги Дунаю», тобто звернення Росії до балканських народів, в якому відзначалося, що Росія вражена подіями, які відбуваються на Балканах, і не може стояти осторонь. Згадано і про готовність російського народу надати допомогу своїм братам [2, 255].

Першочергово на Балканах Росія використовувала засоби дипломатичного впливу. Російське керівництво не бажало розширення повстання, оскільки країна не прагнула завоювань і не була готова до війни. Балканські народи, навпаки, з нетерпінням чекали початку війни Росії проти Туреччини, що неодноразово підкреслювалося у пресі. Так, у статті «Становище Росії в Східному питанні», що була надрукована в газеті «Голос» від 2 червня 1876 р., підкреслювалось, що Росія не бажає для себе ніяких надбань на Балканах. Єдиним досягненням могла б бути зміна положення Туреччини на міжнародній арені, чого прагнула і вся Європа. Далі зазначалося, що Росія має лише одне зацікавлення на півострові – звільнення християнських підданих Туреччини з-під мусульманського гніту [11, 118].

Жорстокість, з якою турки ставилися до християн, уже вкотре засвідчувала, що розраховувати на будь-які зміни за допомогою реформ було марно. Збройні виступи слов'ян викликали незадоволення і протести народних мас і прогресивного суспільства у країнах Європи. Росія, незважаючи на своє бажання не порушувати європейського миру, все ж таки мала приймати протилежну позицію [11, 63–64]. Не можна однозначно говорити, що європейські держави відвернулися від проблем на Балканах, оскільки під час повстання в Герцеговині у Парижі та Лондоні утворювалися комітети для допомоги [11, 59]. Але в жодній країні рух на захист слов'ян і допомога їм не були такими масштабними, як у Росії.

Вивчаючи документи цього періоду, необхідно відзначити, що збереглася значна кількість прохань до Росії керівників повстань про надання їм медикаментів, зброї, боєприпасів та коштів для придбання продовольства. Після оголошення Чорногорією війни Туреччині вона приділяла значно менше уваги подіям у Боснії, але не можна стверджувати, що Чорногорія взагалі відмовилася від підтримки повстанців. Велика кількість біженців з Герцеговини зупинялася в Чорногорії. Як наголошує російський дослідник А. В. Карасєв, якщо повстання триватиме далі, то еміграція із Герцеговини стане загальним явищем [6, 44].

Росія надавала Чорногорії субсидії для придбання продовольства, а вже 25 серпня 1875 р. цар офіційно дозволив слов'янським комітетам проводити збір коштів на допомогу повсталим у Боснії і Герцеговині. Росія направляла до Чорногорії не лише кошти, а й хліб [9, 362], який постачали з Одеси безпосередньо до Чорногорії. За підрахунками Н. І. Хітрової, яка досліджувала взаємовідносини Росії з балканськими народами, з 1875 по 1878 рр. на купівлю продовольства для герцеговинців, які знаходилися на території Чорногорії, російським керівництвом було перераховано 1056 тисяч рублів [14, 111].

Говорячи про допомогу балканським народам, варто зазначити, що на території всієї Російської імперії були проведені численні добровільні збори пожертвувань для повстанців. Участь у зборах брали як міські жителі, так і селяни. Контролювали цю діяльність слов'янські комітети, які створювалися в Москві, Новочеркаську, Санкт-Петербурзі, Нижньому Новгороді, Казані, Самарі, Астрахані та інших містах Російської імперії.

Крім того, пожертвування збиралися швидкими темпами. Так, у с. Марфіно Московського повіту протягом 10 днів (10–19 жовтня 1876 р.) було зібрано 84 аркуші полотна, 55 жіночих хустинок, 16 штук жіночого одягу, 8 дитячого [11, 181]. Слід урахувати, що це відбувалося у нелегкий час і для самого російського селянства, становище якого погіршилося після Кримської війни. Не лише селяни, а й робітники на фабриках та заводах працювали у свята і всю заробітну плату віддавали на користь повсталих слов'ян на Балканах [1, 84].

Не залишалася байдужою до повсталих і Сумщина. У газеті «Київлянин» був надрукований заклик до співчуття болгарам, сербам та іншим балканським народам, який дедалі більше охоплював суспільство. Результатом стали масові пожертвування у місті Конотоп, які тут для повстанців збирало населення різних прошарків та звань, цілі сім'ї від

старого до малого. Але найбільшу участь у пожертвуванні взяли жінки купців та міщанки. Вони віддавали золоті та срібні монети, збирали чисту білизну, навіть виявляли бажання їхати на Балкани як сестри милосердя [2, 256].

Росія доклала максимум зусиль і для того, щоб допомогти балканським народам у формуванні військових загонів. Повстанці були погано озброєні і не мали командного складу. Значна кількість російських офіцерів вимагала, щоб їм дозволили піти у відставку та поїхати на Балкани. Особливо цей рух посилювався після оголошення Сербією та Чорногорією війни Туреччині. Незадоволення населення політикою керівництва у сербському питанні змусило Олександра II дати дозвіл офіцерам виходити в тимчасову відставку і як волонтери вступати до лав сербської армії [1, 85–86].

Серед російських добровольців були селяни, робітники, колишні солдати та офіцери, студенти, інтелігенція. Слов'янські комітети відправляли їх на Балкани. Найактивнішими були комітети Москви, Петербурга, Нижнього Новгорода, Орла, Самари, Новочеркаська та Астрахані. Так, із Казані в Сербію лише 2 вересня 1876 р., тобто протягом одного дня, було направлено 12 волонтерів [11, 164]. Петербурзький комітет відправив до Сербії 370 офіцерів у відставці, 500 діючих офіцерів та 750 солдат [1, 86]. Та добровольців було значно більше.

Прагнучи використати цей рух у вигідному для себе руслі, слов'янські комітети намагалися обмежити рух на Балкани народних мас, дозволяли відправляти лише тих, хто служив в армії. Так, до комітетів приходили численні заяви з бажанням поїхати добровольцями в Сербію [11, 165], але це вимагало значних коштів, часто навіть на прохання балканських народів допомогти з формуванням загонів комітети не могли дати позитивної відповіді. Наприклад, під час формування болгарської дивізії в Сербії Болгарське центральне благодійне об'єднання направило до Петербурга прохання надати кошти для того, щоб болгарські добровольці могли поїхати до Сербії, адже проїзд однієї людини лише з Букурешта до Кладово оцінювався близько у 25 франків [11, 167].

Як бачимо, винятково важливу роль відіграли російські добровольці під час антиосманських повстань. Не випадково серед населення Балканського півострову вони отримали заслужену любов та повагу. Так, під час вступу російського полку у м. Стара-Загора 10 липня 1877 р. їм на зустріч виїхали численні представники міста і з радістю зустрічали

російське військо. По окраїнах дороги зібрався натовп болгарського населення, який зустрічав військо з оплесками. Кожний намагався потиснути руку «брату-росіянину» та осипати його квітами [11, 269]. Російські війська жителі м. Казамлик зустрічали урочисто з музикою, болгарі пригощали солдат цінним вином та роздавали хліб [11, 268].

Говорячи про допомогу Росії балканським народам у період Східної кризи 1875–1878 рр., необхідно зазначити її важливу роль в організації медичного забезпечення півострову у другій половині XIX ст. Так, крім військових загонів, які слов'янські комітети направляли до Балкан, вагоме значення мали санітарні заgonи. Створювалися санітарні потяги, і російські медики добровільно відправлялися на Балканський півострів, щоб працювати у госпіталях чи безпосередньо на полі бою допомагати пораненим.

Лікарі прибували сюди з різних куточків імперії – з Києва і Москви, Рязані і Новгорода, Харкова. Багато хто з них були нагороджені орденами і медалями Сербії і Чорногорії. Велика кількість студентів-медиків Росії працювали на Балканах, часто їм доводилося брати в руки зброю і воювати. Говорячи про діяльність санітарних загонів на території Чорногорії, варто згадати відомого хірурга М. В. Скліфосовського, лікарів Богоявленського і Ковалевського, які за працю у госпіталях були нагороджені «Орденom Данила І». У Сербії працював санітарний загін, який очолював відомий лікар С. П. Боткін [1, 84]. Завдяки діяльності російських медиків-добровольців було врятовано життя великої кількості населення Балканського півострову. Лише за допомогою Російського об'єднання Червоного Хреста до Сербії було направлено 115 лікарів, 118 сестер милосердя, 40 студентів-медиків та 78 фельдшерів. Героями на Балканах стали і російські сестри милосердя, багато з яких приїхали на Балкани потайки, за власні кошти. Наприклад, сестри милосердя Духовська і Воляпська, щоб зібрати кошти на поїздку, продали все своє майно [11, 141].

Заслуговує на увагу діяльність Харківського губернського відділу Об'єднання Червоного Хреста у 1877 р. Захоплення благодійною справою стало дуже великим. Земства і міста Харківської губернії зібрали до 190 тисяч рублів на допомогу хворим і пораненим, які брали участь у війні. Отримавши маніфест про початок війни у 1877 р., м. Харків пожертвувало 25 тисяч рублів на користь місцевого управління Червоного Хреста і зобов'язалося влаштувати бараки на 100 ліжок. Повітові міста теж брали участь у подібних благодійних акціях, провідне місце серед яких посідає м. Суми. Тут теж було влаштовано бараки на 100 ліжок [11, 387].

У роки російсько-турецької війни населення Росії здійснило пожертвування на потреби армії. Збирання коштів було проведено Московською міською думою, яка вже 12 квітня 1877 р. ухвалила рішення про надання на санітарні потреби армії 1 мільйона рублів та побудову госпіталю на 1 тисячу чоловік. На допомогу сім'ям убитих та поранених пожертвування збирали московські купці. Крім підтримки речами та грошима була широко поширена допомога сім'ям солдат, сплата за них викупних платежів. Надавали також допомогу та підтримку біженцям. Яскравим прикладом цього є надання допомоги болгарським біженцям до Румунії. Наприклад, під час проходження 25 квітня 1877 р. через Сквирський повіт Моршанського піхотного полку селяни Харківського округу дали безкоштовно 182 підводи для перевезення військ, міщани і селяни Рязанського повіту пожертвували 2 тисячі 200 рублів.

У Москві у церквах під час служби було зачитано звернення митрополита сербського про надання допомоги грошима та предметами першої необхідності слов'янському населенню Боснії, Герцеговини та Сербії. Цей заклик було роздруковано, і в кількості тисяча екземплярів розповсюджено по всій Росії. Таким чином, з Москви було вислано 30 тис. рублів і 20 тис. додатково сріблом станом на 22 жовтня 1875 р. Такі цифри наводить у своєму листі О. С. Іоніну представник Московського слов'янського комітету І.С. Аксаков, аналізуючи діяльність Москви [10, 154].

Заслуговує на увагу вивчення взаємовідносин Росії та балканських народів в освітній сфері. Неодноразово посол Росії в Константинополі М. П. Ігнат'єв у своїх звітах до Міністерства іноземних справ Росії згадував прохання Боснії і Герцеговини відносно надання будь-якої грошової допомоги Сараївському училищу [9, 11]. Надавали підтримку і Російській жіночій сараївській школі, сприяли створенню нових жіночих шкіл у різних районах Боснії [9, 37].

У Боснії та Герцеговині ситуація була найскладнішою. Між слов'янськими землями Боснія займала своєрідне положення. Вона не мала виходу до моря, була відокремлена від сусідніх слов'янських земель, і саме Боснія найпізніше проявляє свої національні прагнення [9, 209].

У зазначений період у Боснії і Герцеговині вища університетська освіта була майже недосяжна. Молодь, яка мала кошти та можливість, навчалася за кордоном. Виняток становило вивчення медицини як найбільш практичної галузі, але і в цьому питанні є надзвичайно багато незручностей [9, 211]. Необхідно відзначити, що в цілому медицина на

Балканському півострові перебувала у важких умовах, але і звернень до лікарів було небагато, простежувалася недовіра до методів лікування, тому здебільшого у випадку хвороби зверталися до знахарів. Лікарі, які навчалися за кордоном, не викликали довіри, з такою ситуацією зіткнулись навіть студенти Російського медичного факультету [9, 212].

Незважаючи на таке ставлення до студентів-емігрантів з Балканського півострову, молодь прагнула отримати освіту і винятково важливу роль в організації системи освіти на Балканах відіграла саме Росія. Так, 9 червня 1862 р. Олександр II видав наказ про створення при гімназії в Миколаєві Слов'янського пансіону. Було виділено 35 стипендій і, починаючи з 1863 р., сюди почали направлятися на навчання слов'яни. При пансіоні було створено бібліотеку, в якій можна було знайти літературу не лише російською, а й рідною мовою.

Студенти з Балкан навчалися і в духовно-навчальних закладах Москви та Києва. Краще ця діяльність була організована в Києві, тому коли виникло питання про переведення слов'янських вихованців з Києва до Москви з метою «відхилення від них впливу польського та малоросійського народу» [11, 25], то студенти не погодилися з цим. У Києві вже був свій стиль спілкування зі слов'янськими вихованцями, що певною мірою відрізнявся від російського.

Характеризуючи основні форми допомоги Росії на Балканах у сфері освіти, наголосимо, що саме слов'янські комітети організували постачання книг та навчальних посібників для бажаючих навчатися. Прохання про надання літератури приходили до комітетів неодноразово, особливо просили надіслати географічні карти, літературу для дітей, якої не було майже взагалі [9, 343], та церковну літературу [9, 44].

Книги, які надходили на Балканський півострів, були російською мовою. Так, дехто у XIX ст. на Балканах уважав, що російська мова має стати мовою для спілкування між різними слов'янськими народами і тим самим їх об'єднати. Так, навіть словенці, найбільш географічно віддалений від Росії народ, теж починають вивчати російську мову і тим самим практично визнають її загальнослов'янською [5, 42]. Не випадково М. І. Костомаров у своїй праці «Російський світ» наголошував, що лише мова є засобом об'єднання слов'янських національностей [7, 243], що лише мова може бути здатною знищити всі суперечки між народами [7, 247].

Отже, важливою традицією для Росії був захист інтересів християн, насамперед слов'янських народів на Балканському півострові. Тому коли у

другій половині XIX ст. на Балканах відбулися антитурецькі виступи, Росія їх активно підтримала. Її підтримка виявилася не лише дипломатичною. На території Російської імперії створювалися спеціальні слов'янські комітети, головне завдання яких полягало у допомозі балканським народам. Вони підтримували повстанців, надсилали їм військову, медичну і грошову допомогу. Важливо також зазначити, що навіть у важких умовах на Балканах звертали увагу і на розвиток освіти та поширення літератури, яка могла б об'єднати слов'ян.

Джерела та література

1. Барбасов А. П. О прошлом во имя грядущего / А. П. Барбасов, В. А. Золотарев. – М. : Мысль, 1990. – 268 с.
2. Борьба Южных Славян за свободу и русская периодическая печать (50–70-е годы XIX века) : очерки / [отв. ред. А. С. Мыльников]. – Л. : Наука, 1974. – 142 с.
3. Виноградов В. Н. Международные отношения на Балканах 1856–1878 гг. / В. Н. Виноградов. – М. : Наука, 1986. – 415 с.
4. Гончаренко А. В. Початок Східної кризи 70-х рр XIX ст.: нові мотиви британо-російського суперництва у Східному питанні / А. В. Гончаренко // Сумська старовина. – Суми : СумДУ, 2008. – № XXIV. – С. 58–65;
Гончаренко А. В. Східне питання та британо-російські відносини в травні-липні 1876 р. / А. В. Гончаренко // Сумська старовина. – Суми : СумДУ, 2007. – № XXIII. – С. 24–35.
5. Западные славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского. 40–80 гг. XIX века. – М. : Наука, 1975. – 575 с.
6. Карасев А. В. В предверии войны: Восточный кризис и восстание в Боснии и Герцеговине 1875–1878 гг. / А. В. Карасев // Россия и Болгария: К 125-летию русско-турецкой войны 1875–1878 гг. – М. : Конти, 2006. – С. 33–47.
7. Костомаров Н. И. Русский мир. / Н. И. Костомаров – К. : Радуга, 2006. – 252 с.
8. Нарочницкая Л. И. Россия и национально-освободительные движения на Балканах 1875–1878 гг. / Л. И. Нарочницкая. – М. : Наука, 1979. – 142 с.
9. Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865–1875. Документы / [сост. В. И. Косик и др.]. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
10. Россия и восстания в Боснии и Герцеговине 1875–1878 роках. Документы / [сост. В. И. Косик и др.]. – М. : Индрик, 2008. – 448 с.
11. Россия и национально-освободительная борьба на Балканах 1875–1878 гг. / [отв. ред. А. Л. Нарочницкий]. – М. : Наука, 1978. – 438 с.
12. Сборник Договоров России с другими государствами 1856–1917. / [под ред. Е. А. Адамова]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1952. – 464 с.
13. Формирование национальных независимых государств на Балканах (конец XVIII – 70-е гг. XIX) / [Вяземская К. К., Гросул В. Я., Писарева Ю. А. и др.]; под ред. И. С. Достяна. – М. : Наука, 1986. – 430 с.
14. Хитрова Н. И. Освободительная борьба Черногории 1876–1878 гг. – накануне и во время русско-турецкой войны 1877–1878 гг. / Н. И. Хитрова // Россия и Болгария: К 125-летию русско-турецкой войны 1875–1878 гг. – М. : Конти, 2006. – С. 108–115.

Подлесна А.В. Російська допомога балканським народам у період Східної кризи 1875–1878 рр.

У статті з'ясовано питання щодо російської допомоги балканським народам у період Східної кризи 1875–1878 рр.

Ключові слова: Східна криза, балканські народи, слов'янські комітети.

Подлесная А.В. Русская помощь балканским народам в период Восточного кризиса 1875–1878 гг.

В статье выяснен вопрос относительно русской помощи балканским народам во время Восточного кризиса 1875–1878 гг.

Ключевые слова: Восточный кризис, балканские народы, славянские комитеты.

Podlesna A.V. Russian's assistance to Balkan's people in the period of Eastern crisis 1875–1878.

The article is devoted to the problem of Russian's assistance to Balkan's people in the period of Eastern crisis 1875–1878.

Key words: Eastern crisis, Balkan's people, Sloviaan committee.